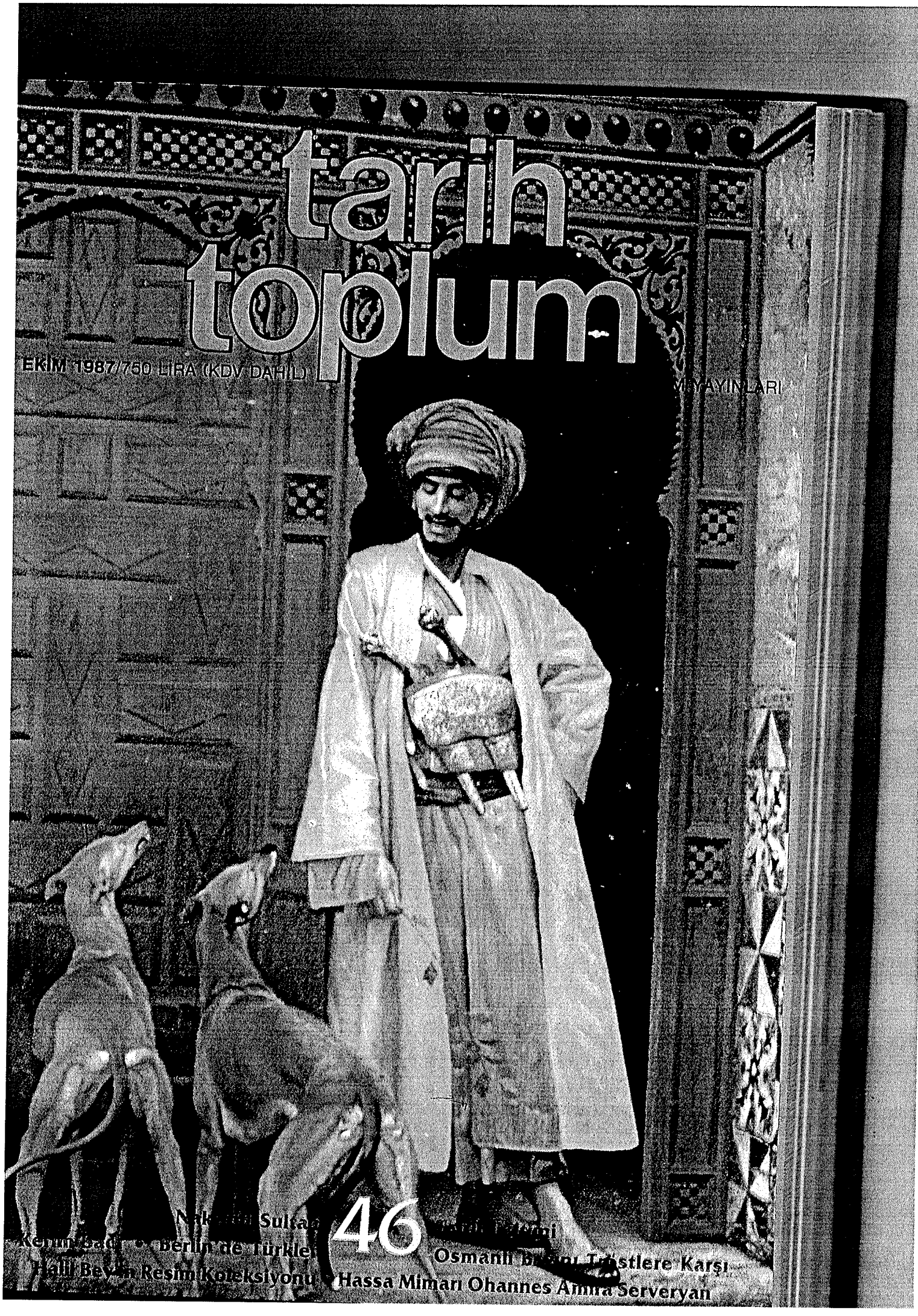

tarih
toplum
EKİM 1987/750 LİRA (KDV DAHİL)
YAYINLARI
46
Hassa Mimarı Ohannes Amira Serveryan

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

SALİH ÖZBARAN
Anadolu'da Bir Sempozyum
6

CEMİL KOÇAK
Cumhuriyetin 10. Yılı Kutlamaları
7

GÜLTEKİN EMRE
300 Yıllık Geçmiş, Berlin'de Türkler
9

KEMAL SÜLKER
Ölümünün 10. Yılında Kerim Sadi
14

ORHAN KOLOĞLU
Osmanlı Devleti'nde Tröstler ve Basın
17

KEVORK PAMUKCİYAN
Kayserili
Hassa Mimarı Ohannes Amira Serveryan
23

ADNAN GİZ
Nakşıdil Sultan
29

BİR MARŞ
31

UYGUR KOCABAŞOĞLU
Hayal Perdesinden Gazete Sayfasına, Karagöz
34

FRANCIS HASKELL
19. Yüzyıl Paris'inde Bir Türkün Resim Koleksiyonu
36

SALİH ÖZBARAN
Türkiye'de Tarih Eğitimi III
41

YEŞİM IŞIL
Mecmua-i Fünun'da Bilimsel Zihniyet
45

S.CANAŞİA- N.BERDZENİŞVİLİ
"Türkiye'den Hakli İstemlerimiz"
49

İLBER ORTAYLI
Yaşayan Türkologlar: XXII
İçimizden Biri Robert Anhegger
53

ROBERT ANHEGGER
Osmanlı
Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları (Düşünceler ve Örnekler) I
54

METE TUNÇAY
Emperyalizme ve Sömürgeci Zulme Birlik ve Dr.Şefik Hüsnü Değmer
57

KİTABİYAT

SAMİ ÖNAL
'Kitab' Üzerine

MEHMET ALİ KILIÇBAY
İntihal Şüphesi

İSMAİL KARA
Bir Teşekkür Birkaç Açıklama
59

Kapak resmi: L.Gérome, Complicity *(Gizli Anlaşma)*.

tarih toplum Ekim 1987 • Cilt 8 • Sayı 46

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar
Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak
Aydın Uğur

Sayfa Düzeni
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Şadi Arabacı
Fatih M.Öztan
Satış Müdürü: Şeref Gün
Reklam ve Halkla İlişkiler:
Ayşe Silivri
Reklam İçin Telefon: 512 17 32
Ofset Hazırlık: Perka A.Ş.
Renk Ayrımı: Ebru Grafik
Baskı: Ayhan Matbaacılık
Genel Dağıtım: Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4
Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

857. Sokak İzmiroğlu İşhanı
No.306 Konak-İzmir
Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 8.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 20 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 30 $/yıl • Avustralya: 35 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 1000 TL.**

Mecmua-i Fünûn'da Bilimsel Zihniyet

YEŞİM IŞIL

19. YÜZYIL Osmanlı İmparatorluğu için siyasî bakımdan olduğu kadar, toplumsal yapı ve zihniyet bakımından da büyük değişikliklerin gerçekleştiği dönemdir.[1] Toplumsal değişmelerin dayandığı zihniyet pozitivist dünya anlayışının, aydınlanma hareketinin dünyayı etkileyen rüzgârlarının etkisinde kalmıştır. Tanzimat'tan önce başlayan ve daha sonra da devam eden, teknik konuların eğitimi için yeni okulların faaliyete sokulması, üniversite açma çabaları hep bu yönelimin ifadesidir.[2]

Bu dönemin en önemli gelişimi bilimsel zihniyetin ve bilimsel gözlemin Osmanlı toplumunda yeni bir değer ölçüsü olarak kabulüdür. İşte bu noktada *Mecmua-i Fünûn* çok önemli bir görev yapmış, bir kitle iletişimi unsuru olarak rol oynamıştır. Bu yazıda dergide çıkmış bütün makalelerin analizinden yola çıkılarak, yazarların ve derginin bağlı olduğu "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"yi oluşturanların bilimsel faaliyetten ne anladıkları ele alınacaktır.

Mecmua-i Fünûn, her şeyden önce Lâle Devri'nden beri süregelen belli bir bilimsel gelenek üzerine oturtulabilir. Bu dergiye Kâtip Çelebi, Şânizâde Ataullah Efendi, Hüseyin Rıfkı Bey, Kimyager Derviş Paşa, Hoca İshak Efendi'lerin eserlerinde beliren Batı pozitivist düşüncesine yaklaşma eğilimi doğrultusunda bakılabilir.[3]

Pozitif bilimlere uyanan merak ve öğrenme ihtiyacının, bir sohbet ortamı içinde giderilmeye çalışılmasının belki de ilk örneği Şânizâde Ataullah Efendi'nin yalısındaki toplantılardır. Şânizâde'nin Kadızâde, İsmail Ferruh gibi arkadaşlarıyla beraber başlattığı felsefe, matematik, astronomi, edebiyat konulu tartışmaları "Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi" olarak anılır olmuştu.[4] Daha sonra dağılan bu topluluğun ardından, 1851 Temmuz'unda Darülfünûn'a ders kitapları hazırlama amacıyla -Academie Française'e benzetilen- "Encümen-i Daniş'in kuruluşunu görüyoruz. Müslüman olan ve olmayan üyelerden kurulu "Encümen-i Daniş", *Kavaid-i Osmaniye ve Tarih-i Cevdet* adlı eserleri ortaya çıkarmıştır. Kısa ömürlü olup umulanı veremeyen bu topluluktan sonra 1861'de "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye" kurulur. 1867 Haziran'ına kadar hemen hemen altı yıl faaliyet göstermesine karşın bilim, kültür ve eğitim alanlarında "Encümen-i Daniş"e kıyasla hem daha çeşitli ve verimli hem de faaliyette bulunduğu yıllarda ve daha sonraki devirlerde hayli etkili olmuştur.[5]

Cemiyet kısa zamanda rayına oturarak, Çiçek Pazarı'nda Taşmektep'teki merkezinde geniş ve modern kütüphanecilik anlayışına göre oluşturulmuş bir kitaplık, günün yerli ve yabancı 40 çeşit gazete ve dergilerini içeren bir okuma salonu açar, kendi matbaasını kurar. Ayrıca cemiyet, İngilizce, Fransızca ve Rumca kursların yanısıra Osmanlı tarihi, Avrupa tarih ve coğrafyası, Roma tarihi, hukuk, jeoloji, hikmet-i tarih, ekonomi politik ve matematik konularında kamu yararına konferanslar düzenler.[6]

"Cemiyet-i İlmiye'nin en önemli fonksiyonu ilk bilim ve kültür dergisi *Mecmua-i Fünûn*'u yayınlamasıdır. 1862 Haziran'ında ayda bir, 32 sayfa olarak çıkmaya başlayan dergi 3. cild, 3. sene sonunda kolera salgını, malî darlık gibi nedenlerle yayınına ara vermek zorunda kalmışsa da 1866 Mayıs'ında yeniden yayına başlamıştır. Ancak 1867 Haziran'ında, yazarların meşguliyeti gerekçesiyle dergi yayınına son vermiştir.

Mecmua-i Fünûn'un yayın politikasını saptayan Münif ve İbrahim Edhem Beyler'den başka, yazar kadrosu Batı'daki bilimsel gelişmelere vakıf ansiklopedist[7] aydınlardan oluşmaktadır. Bu kişiler ya Avrupa'da eğitim görmüş ya da İmparatorlukta açılmış Batı tipi eği-

Münif Paşa

tim kurumlarından yetişmiş insanlardır. Petersburg Sefiri Halil Şerif, Paris Sefiri Mehmed Cemil, Edhem Pertev, medreseden modern tıp eğitimine geçmiş Hayrullah, Kadri Beyler, genç doktorlar Kırımlı Aziz ve Mehmed Emin Fehmi, Bekir Sıdkı, Sakızlı Ohannes, Mehmed Şerif, Mehmed Şevki Efendiler, Vahan ve Fardis Beyler; Yusuf Kâmil, Saffet, İngiliz Mehmed Said, A. Karatodori Paşalar, Tercüme odası hülefası Mecid, Nafiz Beyler, ilk ansiklopedi deneyine sahip olanlardan biri olarak gösterilen Yağlıkçızâde Rıf'at Bey ve diğerleri ilk başta sayılabilenlerdir. Cemiyetin bu tip topluluklara uzun vadede etkisi İsmail Eren'in makalesinde[8] ele alınmıştır.

Toplam 1950 sayfa, 46 sayı ve 275 makaleye varan bu koleksiyonu incelerken 28 konu başlığını 6 grupta toplamayı düşündük. Karşılaşılan zorluk tek makalenin birden fazla konuya dahil edilebilecek bilgileri içermesiydi.

İlk grupta Cemiyet ve dergi, basın konusunda yazılar ele alındı. Bu grup yazılara dahil Cemiyet Nizamnamesi'ne bakıldığında "Cemiyet-i İlmiye" etrafında şekillenen ve *Mecmua-i Fünûn*'da gösterimini bulan hareketin çağdaş bilimsel bilginin halka aşılanmasına yönelik bilinçli bir kültür hareketi olduğu anlaşılır: 'Mümkün olan her vasıta ile toplumda fenlerin yayılmasına çalışılacak; bilim, eğitim, ticaret ve sanayî konularında, Türkçe yayın yapılacak; gündelik dinî ve politik meselelerden uzak kalınacaktır. Münif Efendi 'Mukaddime'sinde, 'Batı dünyasının ancak eğitilmiş insan bilinciyle kavranabileceğine inanmış bir yenilikçi'[9] olduğunu gösterir.

"İnsanlara mutluluk getiren fenlerin, yararlı bilgilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanması ve yaygınlaştırılmasına gayret etmek amacıyla daha önce İstanbul'da bilgi ve kültür sahibi kişilerden oluşan "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" adlı bir topluluk kurulmuştu. Bu Cemiyet Saltanat-ı Seniyye'nin halkın eğitilmesi yolundaki gayretlerine uygun bulunduğu için Padişah'ın onayını almıştı... (İşte bu) Cemiyetin eseri olan *Mecmua-i Fünûn*, mükemmel olma iddiası taşımayan, aksine uyarılara her zaman açık olarak, gelişmenin ve terakkinin eleştirel bakışla sağlanabileceğine inanan bir anlayışla yayınını sürdürecektir..."[10]

Ali Paşa da dergiye yolladığı teşvik edici yazısında 'medeniyetin varlığının sürekli terakkiye bağlı olduğunu, insanların hem bu dünyada hem de ahirette sorumlu oldukları şeyin zihinlerin çağdaş bilgilerle eğitilmesi olduğunu belirtir.[11] Bu grup yazılarda hareketin Saltanatça takdirle karşılandığını[12], halkta büyük ilgi uyandırdığını[13], çeşitli kişilerin Cemiyet kitaplığına kitap, harita ve koleksiyonlar hediye ettiklerini anlıyoruz.[14] Basın konulu yazılardan ise, o dönemde bu dergiden başka *Mir'at* ve *Mecmua-i İber-i İntibah* adlı dergilerin de bu alanda yayına başladığını öğreniyoruz.

İkinci grupta siyaset, askerlik, Süveyş Kanalı ile ilgili yazılar ele alınmıştır. Dergide 6. sayıdan itibaren başlayan ve zamanın dış olayları hakkında bilgi veren "Hulasa-i Politikıyye" adlı dizi yazısında Avrupa, ABD, Kuzey Afrika ve Meksika'da olanlar hakkında, yorumsuz, bilgi verilir. O dönemde Süveyş Kanalı'nın inşaatı büyük yankı uyandırdığı için, Münif Efendi çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verir. Ayrıca Avrupa devletlerini ilgilendiren bazı siyasî meselelere, askerlik güçlerini kıyaslayan araştırmalara yer verilir.

Üçüncü bölümde Tarih, Coğrafya ve Arkeoloji konulu yazılar biraraya getirilmiştir. Eski Mısır, Yunan, Pers ve Bizans uygarlık tarihleri üzerine uzun, ayrıntılı yazılar yeralmaktadır. Bu uygarlıklar Osmanlı İmparatorluğu için önemli tarihsel konuma sahiptirler: Yunan bağımsızlık mücadelesi, Mısır'da 19. yüzyıl başında gerçekleştirilen reform hareketleri henüz hafızalarda tazedir. Gerek bu yazılarda olsun, gerekse Sırbistan, Karadağ, Amerika, Britanya, Ümid Burnu, Habeşistan, Komor Adaları, Japonya, Seylan Adası, Avrupa Devletlerinin tarihî, coğrafî, etnografik özelliklerine dair yazılarda olsun, her ülke objektif bir gözle, evrimsel gelişme çizgisi doğrultusunda 'kendi kimlikleriyle'[15] ele alınır. Bu nesnel bakış açısı Münif Efendi ve arkadaşlarının ortak özelliğidir. Bu grubun bir başka konusu da, Halil Şerif ve Mehmed Cemil Beyler'in Mısır tarihi, Münif Efendi'nin Pers tarihini inceleyen yazılarından sonra, arkeolojik niteliği ağır basan, Ayasofya ve Çemberlitaş'a dair makalelerdir.

Dördüncü bölüm *Mecmua-i Fünûn*'da çok üzerinde durulan bir konuya, iktisada ayrılmıştır. Bu konuda dergide yaklaşık 25 makale çıkmıştır. A.G.Sayar'ın deyimiyle *Mecmua-i Fünûn* yazarlarınca iktisat Osmanlı-Türk insanına derli toplu ve ağırbaşlı bir çizgi izlenerek tanıtılmaktadır.[16] İlk Osmanlı iktisatçılarından kabul edilen Ohannes Efendi ile beraber Vahan ve Mehmed Şerif Efendiler iktisat ilmi; Kadri Bey, Alexander Karatodori ve Münif Efendi, bankacılık, sigortacılık, para basımı konusunda incelemeler yazmışlardır. Yine A.G.Sayar'ın deyimiyle 'iktisat yazılarının neşrine ve iktisadî fikirlerin yayılmasına somut bir zemin hazırlayan *Mecmua-i Fünûn*[17], o devirde açılan Sanayî Sergisi'ne geniş yer vermiştir. Kadri Bey bu hususda ki genel değerlendirme yazısında şunları söyler: "Fünûndan habersiz olmak her dalda geriliğin sebebidir... Dinî görenekler bahanesiyle, ustalardan öğrenileni yenilik yapmaksızın aynen tekrarlamak, geleneklere uymuyor diye yeni yöntemleri kaale almamak ilerlemenin ve gelişmenin baş düşmanıdır."[18]

Beşinci bölüm pozitif bilimlere ayrılmıştır.[19] Pek çok makalenin dahil olduğu bu kısımda, fen bilimlerinde ilk dikkati çeken üç yazı dizisidir. Kadri Bey'den *Alâim-i Semaviye*, İbrahim Edhem Bey'den *Medhal-i İlm-i Jeoloji* ve Mehmed Şevki Bey'den *İlm-i Heyet* (Astronomi). *Alâim-i Semaviye* hoca ile şakirdi arasında hava olaylarının tartışıldığı aydınlatıcı bir yazı dizisidir. Aynı sistemli bilgi aktarımı, Türkiye'nin ilk maden mühendisi ünvanını alan[20] Edhem Bey tarafından kaleme alınmış olup, içinde fizik, kimya, jeolojiye dair bilgilerin bulunduğu *Medhal-i İlm-i Jeoloji*'de de vardır (ilk defa bu yazılarda 'ilm-i tabakat-ül arz' terimi yerine 'jeoloji' kullanılmıştır). Edhem Bey'in buna benzer bir başka yazı grubu da *İlm-i Maadin*'dir. *İlm-i Heyet*, yıldızlar, gezegenler, göktaşları; astronomik buluşlar, çağdaş astronomi bilginleri hakkında geniş ve ayrıntılı bilgileri içer-

mektedir. Ayrıca zooloji, bilimsel buluşlar, elektrik, bilimlerin tasnifi, İslâm bilginleri hakkında ilginç yazılar bulunmaktadır. Münif Efendi bu gruptaki bir yazısında şöyle der:

"Heyvanlarla insanlar arasındaki fark, bedevîlere medenî bireyler, cahillerle bilgililer arasındaki farka benzer. En üstün varlık olan insan konuşma ve düşünme yeteneklerini kullanarak cehaletin ve bedevîliğin karanlığından çıkmalıdır... Bu da kafaların fenlerle eğitilmesi ile olur. Bilimin en büyük yararlarından biri insanı batıl inançlardan korumasıdır..."[21]

Mecmua-i Fünûn'da tıp konusunda da önemli yazılar mevcuttur. Hayrullah Efendi'nin insanın oluşumu ve tanımına dair yazısında geleneksel 'eşref-i mahlûkat' görüşünün terkedildiği gözlenir. Kırımlı, Dr.Aziz'in yazıları başlı başına ilginçtir: İntihar üzerine yazısının Türkiye'de din dışı bakış açısıyla, bir psikolojik olgu olarak incelendiği ilk yazı olduğu kaydedilir.[22] Çocuk düşürme vak'aları ile ilgili makalesinde, daha önce Şânizâde Ataullah Efendi'nin Anatomi kitabında bahsettiği Aykut Kazancıgil'ce belirtilen[23] bir fikre yer vermektedir: "Bir devletin şan ve servetinin artması nüfusunun artmasına bağlıdır. Osmanlı Devleti'nde can kaybına neden olan birçok faktör arasında bir de cinaî sıkıtlar -iskat-i cenin- vardır ki annenin de sağlığını tehlikeye düşüren bu cahilce yöntemler bir an önce bırakılmalıdır."[24] Yazarlar tıp eğitimi konusuna da dikkatle eğilmişler, tıp eğitiminin gerekliliği konusunda, Mısır Mekteb-i Tıbbiyesi'nin programları ve okulun gelişme macerasıyla ilgili yazılar yayınlamışlardır. Bu yazılar o sırada okul eğitiminde reform yapmak isteyen Dr.Aziz ve arkadaşlarının Mekteb-i Tıbbiye'ye yaptıkları bir telmih olabilir. Bu grupta ayrıca hıfzüssıhha, bayındırlık konularına da yer ayrılmıştır.

Son bölüm *Telemak*, felsefe, eğitim ve dil konularına ayrılmıştır. Çevirmeni Yusuf Kâmil Paşa tarafından *Telemak* üzerine yazılarda, satır aralarında adil bir hükümdardan beklenenler anlatılır.[25] Münif Efendi, Yunan felsefî düşüncesine eğilerek, Pisagor, Heraklites, Anaxagoras, Demokritos, Sokrates, Platon gibi belli başlı Grek filozofları ve siniklere kadar felsefî akımları hakkında bilgi verir. Demokritos ve atomcuların fikirleri ilk kez *Mecmua-i Fünûn*'la Osmanlı-Türk düşünce alemine getirilmektedir.[26]

Yine bu bölümde Şinasi'ye cevap olarak yazılmış *Av'ave*'yi unutmamak gerekir. Eğitim konusundaki en önemli yazılar o sırada ilk kez açılan Darülfünûn hakkındakilerdir. Bu projede Kimyager Derviş Paşa ve İbrahim Edhem Bey'in emeğinden bahsedilmekte; halka açık olarak verilen dersler, halkın ilgisi, Tanzimat ricalinin desteği üzerine bilgi aktarılmaktadır. Eski bilgilerle yeni bilgiler arasındaki farkı, yelkenli gemi ile vapur arasındaki farka benzeten Münif Efendi bu proje ile yakından ilgilenmiş bir kişidir.[27] Dergide, çağdaş, pedagojik bakış açısıyla Münif Efendi tarafından kaleme alınmış *Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan* da enteresandır. Dil konusunda ise, İlber Ortaylı'nın belirttiği gibi *"Münşeat-ı Akif Paşa*'dan beri" tartışılmakta olan, kitabet dilinin sadeleşmesi meselesinin bu topluluğun da gündeminde olduğu anlaşılmakta, okuryazarlığın artması dilde sadeleşmeye bağlanmaktadır. Sadeleşme sorununun bir toplumda gündeme gelmesi o toplumda yeni bir kimlik arayışının belirtisi olduğu gözardı edilmemelidir.

Mecmua-i Fünûn, kapanışından 16 yıl sonra 1883 Ocağında, Münif Paşa tarafından yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Derginin kapatılışına neden olan "Yıldız Böceği ve Yolcu" hikâyesinin ünlü dizeleri şöyledir:

"Her ne gelür ise sana, senden gelür,
Sen ânı zannetme ki benden gelür"[28]

Bu tek sayının makalelerinde de aynı halk eğitimcisi teması sezilir. Ancak artık yayın dünyasında 22 derginin faaliyette olması[29] *Mecmua-i Fünûn*'un üzerine düşeni yaptığının bir belirtisidir.

Dergi geleneği bütün dünyada 19. yüzyılda gelişmiş ve bu asrın sonunda bilimsel gelişmenin yaşayan bir unsuru olma özelliğini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk dergi, tıp ve tabiî bilimler dallarını kapsayan *Vakayî-i Tıbbiye* (1849)'dır. *Mecmua-i Fünûn* kitleye hitap eden ilk dergidir. Böylece ilk resmî gazete *Takvim-i Vakayî* (1831)'den 31 yıl, ilk meslekî dergi *Vakayî-i Tıbbiye* (1849)'dan 13 yıl sonra topluma yönelik ilk fen kültür dergisi yayınlanmış olmaktadır.[30]

Dergide konular kültürel çerçevede, seviyeli makaleler üslûbunda ele alınmıştır. O dönemde İmparatorlukta üst düzeyde bilimsel bilginin bulunduğu bilinir. Hoca İshak Efendi'nin *Mecmua-i Ulûm-u Riyaziyes*'si (1831-1834), Derviş Paşa'nın *Usul-ü Kimya*'sı (1848) okullarda okutuluyordu. Derginin söz gelişi "Alâim-i Semaviye", "Medhal-i İlm-i Jeoloji" gibi yazıları gözönüne alınırsa İshak Efendi ve Derviş Paşa'nın kitaplarına göre daha az teknik ve daha genel bilgileri içerdikleri anlaşılır.

İbrahim Edhem Paşa.

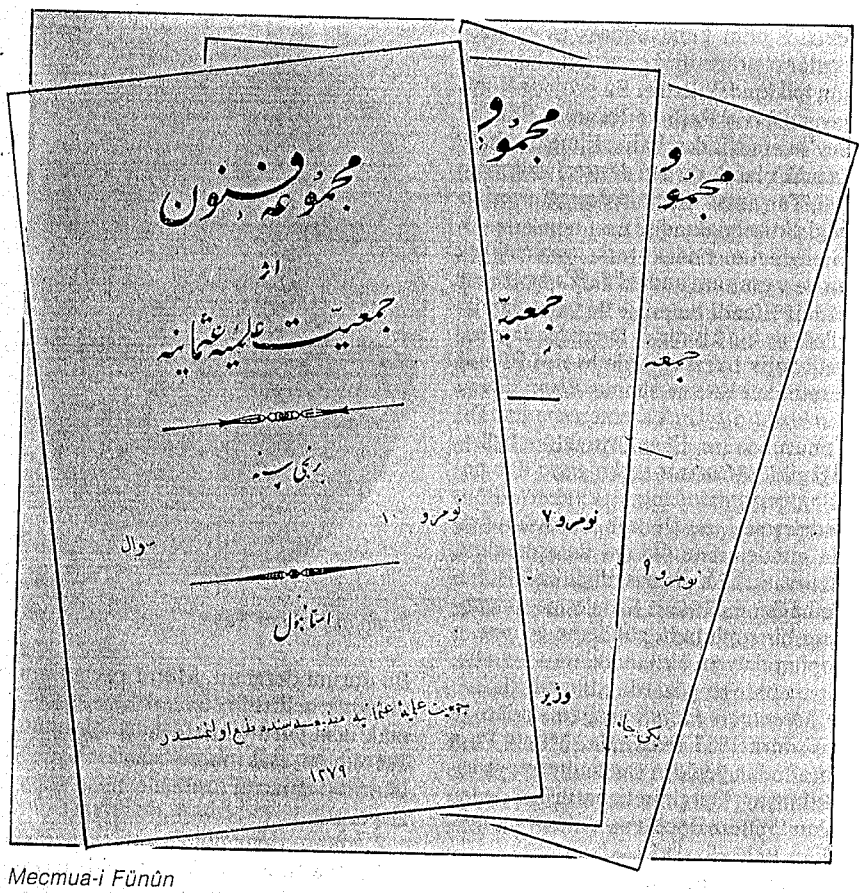
Bu durum derginin, Münif Efendi'nin önsözde belirttiği 'fenleri kitleye yaymak' için yürütülmüş bilinçli bir hareket olduğu, esas itibarıyla halkın aydınlatılması amacını taşıdığı sonucuna bizi götürür.

Derginin yayın politikasını biçimlendiren ana fikir, çok fazla teknik ayrıntıya düşmeden, ister fizik, kimya, tıp, astronomi gibi fen bilimlerinde olsun; ister dil, tarih, coğrafya gibi sosyal bilimlerde olsun, Batı pozitif düşüncesinin tanıtılmasıdır. Eflâk, Boğdan, Yunanistan vd. birer isyan merkezi olarak değil, tarihî, coğrafî, etnografik özellikleriyle algılanarak mikroskop lâmına konulmaktadır. Yıldızlar, göktaşları, gezegenler hurafelere itibar edilmeden, katıksız bilimsel gözlem çerçevesinde okura verilmeye çalışılır. Her konuda bilimsel bilgi madeniyetin ön şartı kabul edilerek, okura bu bilinç aşılanmaya gayret edilir.

Aynı zamanda, kitlelerle bilgi alışverişinde yazılı metin, basılı kaynak kullanma zihniyetinin artık yerleşmeye başladığının haberciliğini yapmaktadır. Bir kamuoyu oluşmuş ve bilgi, kitap ve dergi aracılığıyla aktarılır hale gelmiştir.

Daha da önemlisi, *Mecmua-i Fünûn*, doğanın ve dış dünyanın, batıl itikatlara itibar edilmeksizin, insan kontrolünde açıklanabileceği zihniyetinin simgesidir. Bu zihniyet değişimi ise 'secularisation'un sinyallerini vermektedir.

Bugün biz bu hareketi yargılamak durumunda değiliz, yapmamız gereken topluluğu, yazılarının ışığında sağlıklı olarak değerlendirebilmektedir. Münif Paşa ve arkadaşları daha sonraki yayın-

Mecmua-i Fünûn

larla da toplumda geliştirmek istedikleri kavramları yaymaya çalışmışlardır. Ancak Mecmua-i *Fünûn*'un bilimsel düzeyini değerlendirirken ne bugünkü ne de o günkü çağdaş bilim düzeyi ile bir karşılaştırmaya gidilmemelidir. Böyle bir yaklaşım hem bu hareketin sebeplerine ters düşer hem de bilime sahip olma anlayışına ters düşer. Çünkü bilgi elde edildiğinden itibaren, kişinin ve toplumun (elde edildiği kadarıyla) malıdır. Şu kadar ki *Mecmua-i Fünûn* bu bilginin topluma mal edilmesi için yapılmış en şumûllü hareketlerden biri olduğu kanaatindeyiz. □

[1] IŞIL, Yeşim, *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünûn*, s.1, İÜSBF, basılmamış yüksek lisans tezi, Mayıs 1986. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2-5 bölümler, Hil yay., İstanbul 1983; TANPINAR, Ahmed Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, ilgili kısımlar, Çağlayan ktb., İstanbul 1982.

[2] IŞIL, *a.g.e.*, 12-15.

[3] *Ay. es.*, 13.

[4] *Ay. es.*, 9.

[5] EREN, İsmail, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Faaliyet ve Tesirleri", *7. TTK*, 689.

[6] *Mecmua-i Fünûn*, 1. cild, 1. sayı, "Cemiyet Nizamnamesi" ve 2. cild 22. sayı, "Cemiyet Merkezinde Kıraathane Küşadı".

[7] IŞIN, Ekrem, "Osmanlı Bilim Tarihi: Münif Paşa ve *Mecmua-i Fünûn, Tarih ve Toplum*, 11. sayı, 350, İletişim yay., 1985; Münif Paşa için bkz. AKÜNAL, "İlk Türk Dergisi *Mecmua-i Fünûn*", *Tanzimattan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, 1. cild, 117-118, İletişim yay., 1985; EBÜZZİYA TEVFİK, "Münif Paşa, Hayatı ve İşleri", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No. 251-253, İstanbul 1910; TÜRKGELDİ, Ali Fuad, "Münif Paşa", *TOEM*, 1-16, sayı 4, 1930.

[8] EREN, İsmail, *a.g.m.*

[9] Deyim Ekrem Işın'a aittir.

[10] *Mecmua-i Fünûn*, "Mukaddime", 1. cild, 18-21, Haziran 1862 (1279).

[11] IŞIL, *a.g.e.*, 127.

[12] *Ay. es.*, 128, "Emirname-i Sânî" açıklaması.

[13] *Ay. es.*, 126-130.

[14] *Ay. es.*, 129-130 ve ayrıca 149-152.

[15] IŞIN, *a.g.m.*, 63.

[16] SAYAR, Ahmed Güner, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, 305, Der yay., İstanbul 1985.

[17] *Ay. es.*, 313.

[18] *Mecmua-i Fünûn*, "Sergi- Umumî-i Asmanî", Kadri Bey, 430-434, 1. cild, 10. sayı, Mart 1863 (1279); ayrıca Işıl, *a.g.e.*, 190.

[19] KAZANCIGİL, Aykut, SOLOK, Vural, *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası*, 1850-1981, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Atatürk'ün 100. Doğum Yılını Kutlama yay., Özel Seri 1, İstanbul 1981.

[20] DÖLEN, Emre, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, "Bilim", 12. cild, 188, İletişim yay., İstanbul 1985.

[21] *Mecmua-i Fünûn*, "Mukayese-i İlm ü Cehl", Münif Efendi, 1. cild, 21-34, Haziran 1862.

[22] HANİOĞLU, Şükrü, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, 23, İletişim yay., İstanbul 1986; IŞIL, Yeşim, *A.g.e.*, 195; ayrıca bkz. HANİOĞLU, "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi", *Tanzimattan Günümüze Türkiye Ans.*, 1, 346-347, İletişim yay., İstanbul 1985.

[23] KAZANCIGİL, Aykut, *1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, "Şânizâde Ataullah Efendi'nin Anatomi Kitabı Hakkında Bianchi Tarafından Yapılan Değerlendirme Hakkında Birkaç Söz", İstanbul, Nisan 1987.

[24] *Mecmua-i Fünûn*, "Iskat-ı Cenin", Kırımlı Aziz Bey, 4. cild, 41. sayı, 289-299, Aralık 1866.

[25] Aslında *Telemak*'ın etkisinin genel değerlendirilmesi çok yapılmıştır. Ancak o zamanki kitap yayın sayıları dikkate alındığı zaman, bu çevirinin baskı sayısı hayret edilecek kadar fazla ve uzun sürelidir. Yusuf Kâmil Paşa'nın çevirisi 1862, 1863, 1871, 1877 ve 1881'de basılmıştır. Mecmua-i Fünûn'da beş sayı süren yazılar yanında, Ebüzziya Tevfik de 1891 ve 1824'te "Seçilmiş Yazılar"ı iki defa yayınlamıştır. Bunun yanında Ahmet Vefik Paşa da 1879, 1880'de Bursa'da sonra 1884'te İstanbul'da kendi yaptığı ve lisanı bir öncekine nisbetle daha hafif olan *Teleṃak* tercümesini üç defa bastırmıştır. Bunun yanında 1865, 1869, 1876 ve 1888'de *Telemak* ile ilgili yeni çeviri, zeyl, uyarlama ve dolaylı ilgili 'Tanzir' yayınlanmıştır. 30 sene içinde 10 defa basılan ve buna ilâveten hakkında 4 yayın olan bir kitap günümüzde dahi çok basılmış sayılır. O günün şartları içinde her baskısının 500-1000 arasında olduğunu kabul edersek beş, on bin satılıp, basılması, hakikaten etkisinin güçlü olduğunu gösterir. Üzerinde az durulan bu konu hakkında son zamanda yayınlanan bir incelemede ayrıntılı bilgi vardır. Böylece *Mecmua-i Fünûn* kadrosunun kamuoyu oluşturan bir aydınlanma hareketine nasıl aracılık ettiği bu küçük misalde de görülmektedir (Bkz. KAZANCIGİL, Aykut, *Fransızcadan Türkçeye Çevrilen Eserler Kaynakçası [1789-1889]*, yayınlanmamış inceleme, İstanbul 1987).

[26] ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, 86, 239, Ülken yay., 1979.

[27] *Mecmua-i Fünûn*, "Darülfünûn Dersleri", Münif Efendi, 330-333, Ocak, 1863. Ayrıca BERKES, Niyazi, *Çağdaşlaşma*, 233-235, İstanbul 1978.

[28] *Mecmua-i Fünûn*, "Hikâyat", 40, Ocak 1883.

[29] *Ay. es.*, 5-6.

[30] KAZANCIGİL, Aykut, SOLOK, Vural, "Türk Tıp Dergileri ve Süreli Yayınları Üzerine Analitik Bir İnceleme (1849-1981)", *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi*, 12: 373-382, 1981.